

Ur *Zenit* 106-7 [4-5/1989]

Diane Elson

Marknadssocialism eller marknadens socialisering?

Från en vänsterståndpunkt kan man se omvälvningarna i Östeuropa på två sätt. Antingen som en socialismens sista suck, ett slags bokslut över en idéströmning och epok. Enligt ett alternativt synsätt är Sovjetmodellens bankrutt en första förutsättning för utvecklingen av en frihetlig socialism i Europa och resten av världen. En socialism som inte är en antites till demokratin eller marknadslösningar utan som tvärtom i grunden bygger på dessa. Alec Noves bok *Teori för en möjlig socialism*, som kom ut i början av 1980-talet, bröt vägen för en mer balanserad vänstersyn på relationen mellan marknad och plan. Noves argument för en socialistisk samhällsordning, som inte utesluter utan inkorporerar marknader, väckte stor uppmärksamhet och ledde till en intensiv debatt (se t ex *Zenit* nr 87*). Hans nyktra analyser av den centrala planeringens närmast oöverstigligena logistiska problem har utan tvekan en viss bärkraft i dag, och i ljuset av händelserna i Östeuropa framstår hans bok som högeligen aktuell. Hans idéer har emellertid utmanats av mer traditionella marxister, t ex Ernest Mandel, som fortsatt sökt hävda planeringens möjligheter och primat. Diane Elsons artikel, som vi publicerar första delen av här, är ett inlägg i denna debatt. Den publicerades ursprungligen i *New Left Review* nr 172.

Marknadens förtjänster och centralplaneringens brister har för många socialistiska ekonomer, både i kapitalistiska och i den 'reellt existerande socialismens' länder, blivit en självklarhet. Några, och särskilt Ernest Mandel, har nyligen kraftigt försvarat icke marknadsmässiga former av ekonomisk samordning, men de ger enligt min mening inga fullt tillfredsställande svar till marknadssocialismens förespråkare.¹ I denna artikel kommer jag att diskutera de argument som Mandel fört fram i *New Left Review* och argumenten hos den som främst drabbats av hans kritik, Alec Nove. Jag delar Mandels åsikt, och bestrider därmed Noves argumentering för motsatsen, att det finns ett alternativ mellan marknad och byråkratisk planering. Men jag börjar utforska ett alternativ efter helt andra linjer. Jag är överens med Nove om att prismekanismen är ett oundgängligt samordnande verktyg i en socialistisk ekonomi, men jag kommer att framföra skäl för att den måste socialiseras om den skall verka för och inte mot socialismen. Diskussionen mellan Mandel och Nove gäller mer möjligheten av ett samhälle av fritt förenade producenter där varuproduktionen har upphört än den reellt existerande socialismens anslutning till marknadsekonomiska principer. Det är nödvändigt att inse att anhängarna av marknadssocialism ser marknaden som en form av fri förening, ja, detta är en av huvudpunkterna i deras argumentering. Marknaden kan inte avfärdas a priori utan snarare bör man diskutera om det verkligen går att bevara de förutsättningar som krävs för att marknaden skall fungera som en form av fri förening. Inte heller bör diskussionen låsas genom att socialism definieras som frånvaro av varuproduktion eller genom att varuproduktion enkelt förbinds med att köpa och sälja. Jag tänker inte här gå närmare in på Marx' begrepp vara och varufetischism. Jag föreslår bara att dessa begrepp är analytiskt användbara genom att uttrycka föreställningen om varor som 'självständiga gestalter, begåvade med eget liv, som träder i förbindelse med varandra och med människorna'.² Varan är i Marx' skrifter inte bara något som köps och säljs för pengar. Visst går det att isolera meningar där varan inte

* På marxistarkivet: [Samtal med Alec Nove om socialismens ekonomiska praktik](#) och Thorleif Herrström: [En möjlig socialism – Red](#)

¹ E Mandel, 'In Defence of Socialist Planning', *New Left Review*, 159 [sv. övers. [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)], och 'The Myth of Market Socialism', *New Left Review*, 169 [sv.: [Myten om marknadssocialismen](#)]. Se också P Devine, 'Market Mania of the Left', *Marxism Today*, juni 1988, och *Democracy and Economic Planning*, 1988.

² K Marx, *Capital. Volume One*, Harmondsworth 1976, s 176.

tycks ha någon annan betydelse än denna, men strukturen i Marx' texter som helhet antyder något mindre banalt. Varornas problematiska ställning härrör inte från det enkla faktum att de köps och säljs utan från det förhållandet att de köps och säljs under villkor som gör att de kan anta ett eget liv. Det är denna självständighet hos varorna som gör att en social relation mellan människor kan få den fantastiska formen av en relation mellan ting: 'Personerna existerar för varandra enbart som representanter för, och därmed ägare av, varor'.³

En sådan tolkning lämnar möjligheten öppen att det går att skapa ett samhälle där varor byts mot pengar men inte har ett eget liv, och där människorna inte existerar för varandra enbart som representanter för varor. Denna möjlighet, som inte kräver avskaffande utan socialisering av köp och försäljning och av prisbildningsprocessen, diskuteras i artikelns andra hälft. Jag börjar med att lägga grunden genom en kritik av Noves och Mandels nyckelförslag.

Trots att denna artikel behandlar olika former av ekonomisk samordning utgår den inte från vare sig marknaden eller planen utan från produktionen och reproduktionen av arbetskraft. I en kapitalistisk ekonomi är den ledande tråden produktionen och reproduktionen av kapital; människornas skapande förmåga och behovens uttryck och utveckling underordnas profitkravet. Den ledande tråden i en socialistisk ekonomi måste vara produktionen och reproduktionen av arbetskraft. För att kunna genomföra denna omprioritering krävs förändringar i relationerna till produktions- och konsumtionsmedel, förändringar på arbetsplatser och i hushåll, förändringar i relationerna mellan producenter och konsumenter. Det kriterium efter vilket man bedömer varje särskild form av ekonomisk samordning kommer att vara dess konsekvenser för produktionen och reproduktionen av arbetskraft. Detta är en vidare syn än den traditionella socialistiska inriktningen på arbetarna, som huvudsakligen betraktar konsekvenserna för lönearbetarna. Detta är förvisso en viktig dimension, och det sätt på vilket arbetskraften utnyttjas får självklart stor betydelse när det gäller vilka krav som skall ställas på reproduktionen. Men det är, som feminister alltid har hävdat, de oavlönade arbetsprocesserna i hushållet och i närmiljön som bildar medelpunkten i produktionen och reproduktionen av arbetskraft. 'Producenter' måste ges en vidare innebörd än 'arbetare i avlönat arbete'— en innebörd som tar hänsyn till det faktum att varje producent en gång i tiden var ett barn och en dag kommer att finna sin förmåga nedsatt på grund av dålig hälsa och hög ålder. Försvararna av socialistisk planering har långt mer än anhängarna av marknadssocialism lagt tonvikten på de olika samordningsformernas konsekvenser för arbetskraften, men har med få undantag intagit ett snävt arbetarperspektiv.⁴ Jag kommer däremot att ge hushållet en central roll.

Noves dubbla ekonomi

Nove säger ja till marknadssocialism i realismens namn: den reellt existerande socialismen har slagit fel på grund av centralplaneringens brister, och den marxistiska traditionen har bara utopiska eller rent misslyckade riktlinjer att erbjuda.⁵ Den enda möjliga lösningen är att reducera centralplaneringens roll och vidga marknadens betydelse.

Den enda realiserbara socialistiska ekonomin är enligt Nove en dubbel ekonomi: en dominerande sektor som organiseras genom 'ett system av bindande instruktioner från plankontor' (s 108) och en stor men underordnad sektor som organiseras genom marknader. Det som främst skiljer en sådan ekonomi från en kapitalistisk blandekonomi är att den saknar stora privata ägare av produktionsmedlen. Den består i stället av tre typer av företag: statliga, kooperativa och egen-ägda företag. Alternativ och demokrati är i stor utsträckning beroende av marknadens funktionssätt och ett politiskt system där planerarna ansvarar för en vald

³ A a, s 178-179.

⁴ Ett undantag är Greater London Council, *The London Labour Plan*, 1988.

⁵ A Nove, [Teori för en möjlig socialism](#), Röda Bokförlaget, 1985. Se också A Nove, 'Markets and Socialism', *New Left Review*, 161 [sv. övers. [Marknader och socialism](#)].

församling. Ett visst intresse visas omvandlingen av de sociala och materiella produktionsförhållandena, men inget alls utbytet, distributionen och konsumtionen. Ingen större uppmärksamhet ägnas omorganiseringen av arbetsprocessen utöver förespråkandet av små företag, och ingen alls omorganiseringen av relationerna mellan produktionen av varor och tjänster och produktionen och reproduktionen av arbetskraft.

Denna försummelse är inte specifik för Nove: den mesta diskussionen om en socialistisk ekonomis organisation har samma ensidiga produktionsinriktning. Den tar upp omvandlingen av produktionsförhållandena på arbetsplatsen men underlåter att ompröva relationerna mellan produktion och konsumtion, mellan arbetsplats och hushåll, och att överväga på vilket sätt konsumtionen och reproduktionen av arbetskraft behöver omorganiseras. En feministisk infallsvinkel på frågan om en socialistisk ekonomi skulle göra artikuleringen av varu- och tjänsteproduktionen och arbetskraftens reproduktion till något absolut centralt. Det kräver bland annat nya tankar kring hur hushållen skaffar sig varor och tjänster från yttre organisationer; vem som gör inköpen, skaffar bostad, håller kontakt med skolor och sjukvårdsinrättningar etc, och genom vilka former av sociala och materiella relationer. I likhet med de flesta författare i ämnet tar Nove inte upp detta till behandling. Det förekommer en viss diskussion om produktionens omvandling, men förbindelsen mellan företag och hushåll går fortfarande genom antingen marknaden eller hierarkiska administrativa system, och det är alltjämt produktionsorganisationerna som bestämmer utformningen av de varor och tjänster som används i hushållen.

Det finns inte ett spår av någon bruksvärdespolitik eller av något folkligt deltagande i planeringen genom direkt samarbete mellan producenterna och de hushåll som använder produkterna.⁶ Nove sätter inget större värde på självorganisering på gräsrotsnivå och är särskilt misstänksam mot fackföreningarna som ses som hinder för nödvändiga ekonomiska reformer i både kapitalistiska och socialistiska länder. Det offentliga handlandet tycks för medlemmar av Noves socialistiska samhälle vara begränsat till inköp, försäljning och röstning.

Noves socialismbegrepp betonar följaktligen det formella ägandet och definieras främst genom *frånvaron* av stora kapitalistiska företag. De fördelar som han tillskriver sin form av socialistisk ekonomi är flexibilitet, effektivitet, alternativ och undvikande av både den ohämmade kapitalismens och den ohämmade centralplaneringens överdrifter.⁷ Som Mandel påpekar tar Nove inte upp frågan om flexibilitet för vem, effektivitet för vem, alternativ för vem. I en kapitalistisk ekonomi verkar de alla till förmån för kapitalet. Effektivitet betyder effektivitet i vinstskapandet: ur arbetarnas synvinkel kan det innebära högre kostnader i form av tid och ansträngning eftersom de så kallade effektivitetsvinsterna ofta erhålls genom att uppgifter överförs från avlönade till oavlönade arbetare eller genom att de avlönade arbetarna utnyttjas intensivare. Det kan innebära högre kostnader i form av dålig hälsa eftersom hälsa och säkerhetsföreskrifter kostar pengar. Mandels lösning prioriterar, som vi skall se, behoven hos dem som producerar varor och tjänster och tenderar att bortse från behoven hos dem som använder dessa varor och tjänster för att producera och reproducera arbetskraft. Men vi måste konfrontera det obehagliga faktum att det även i frånvaro av privata företag finns vissa spänningar mellan dem som producerar och dem som använder en vara. Flexibilitet, effektivitet och alternativ för användaren kan innebära splittring, stress och otrygghet för producenten. En tillfredsställande reaktion måste föreslå ett sätt att bilägga dessa spänningar: detta är det väsentliga i en bruksvärdespolitik. Men både Mandel och Nove framlägger ensidiga förslag: Mandel ur producentens och Nove ur konsumentens perspektiv. Att förutsätta en

⁶ Sådana intressen har stått i centrum för den aktuella lokala socialismen i England. Se M Mackintosh & H Wainwright (red), *A Taste of Power: The Politics of Local Economics*, London 1987.

⁷ Andra aktuella verk om den socialistiska ekonomins organisation har nått liknande slutsatser om marknadens dygder och ofrånkomlighet. Se t ex Geoff Hodgson, *The Democratic Economy*, Harmondsworth 1984.

motsättning mellan 'producent' och 'konsument' är i vilket fall som helst konstlat eftersom vi alla är både och. Men att erkänna detta upplöser inte spänningen. Här tänker jag diskutera denna spänning i interaktionstermer: interaktionen mellan två olika slags sociala institutioner, företag och hushåll. Företagen och hushållen ägnar sig båda åt att köpa och sälja, ty hushållen säljer arbetskraft och företagen köper arbetskraft och andra insatsvaror. Båda institutionerna har därför en konsumentaspekt och en producentaspekt.

Nove diskuterar inte särskilt ingående vad marknader egentligen är för något, hur de fungerar i kapitalismen, hur de skall organiseras i socialismen. Den bild som framträder genom några spridda referenser är ett system av 'fritt uppgjorda kontrakt' (s 108) eller förhandlingar mellan leverantörer och konsumenter. Till exempel: 'Den övervägande mängden varor och tjänster kan effektivt prissättas endast i en förhandlingsprocess mellan leverantör och kund där förhandlingen inkluderar närmare specifikationer av leveransdatum, kvalitet med mera. Vi måste naturligtvis förvänta oss att de producerande företagen försöker "administrera" priserna och att gross- och detaljhandelsorgan försöker erhålla det "pålägg" de anser som riktigt, men om det inte råder brist och saknas valmöjligheter kan köparna vägra, gå någon annanstans eller pruta. Konkurrensen borde med andra ord förhindra missbruk av producenternas makt' (s 383).

En orealistisk modell

Denna 'förhandlingsmodell' är ingen realistisk beskrivning av en modern marknadsekonomi där fasta priser dominerar, ett faktum som är allmänt erkänt bland ekonomer. Köparnas val begränsar naturligtvis indirekt prissättningen företagen kan inte sätta vilka priser de vill. Men medan köparna står inför givna priser sätter säljarna priserna, och valet av prisstrategi är en speciell ledningsfunktion. Således förhandlar hushållen normalt inte med detaljhandlarna om priserna; ifall de gör det, exempelvis med en byggare eller en målare, är förmågan att träffa en bra överenskommelse beroende av möjligheten att utveckla avsevärda resurser i form av tid och kunskap. I de flesta fall kan ett val bara göras inom en förutbestämd samling varor till förutbestämda priser, som hushållen enbart har frihet att säga ja eller nej till, alltmedan företagen lägger ner stora resurser på att forma hushållens preferenser och kontrollera deras kunskaper om produkternas egenskaper. Hushållen är inte i den positionen att de kan anställa speciella inköpare som skall se till att de gör det 'bästa köpet'. Som Joan Robinson har sagt: 'Ingen som har levt i den kapitalistiska världen lockas tro att marknadssystemet är en garanti för konsumenternas suveränitet. Det gäller för den socialistiska ekonomin att finna ett sätt att förverkliga denna.'⁸ Hon fortsatte med följande förslag för en socialistisk ekonomi: 'Det främsta hoppet tycks vara att utveckla en klass av funktionärer som får spela rollen av grossister och vars karriär och självrespekt är beroende av hur de tillfredsställer konsumenten. De kunde hålla kontakt med efterfrågan via butikerna; marknadsundersökningar, som i den kapitalistiska världen är inriktade på att utröna hur man skall lura husmodern, kunde försöka upptäcka vad hon verkligen behöver; produktionsföretagen kunde tvingas följa vissa normer i fråga om utformning och kvalitet och produktsortimentet fastställas genom ett ordersystem så att det uppstår en balans mellan skalfördelar och variationer i smaken.'

Robinson är en av de få ekonomer som har tänkt på att en omorganisering av inköpen är lika mycket ett element av den socialistiska processen som en omorganisering av produktionen. Betydelsen av hennes kommentar ligger inte i den särskilda lösning hon erbjuder utan i hennes insikt att en förändring i förbindelserna mellan hushållen och produktionsprocessen är en livsviktig aspekt av socialismen. Nove tar inte hennes perspektiv i betraktande eller lägger fram egna förslag om hur man skall förbättra hushållens förhandlingsförmåga i relation till leverantörerna, eftersom han lutar på att 'konkurrensen' skall lösa detta problem. Men vad

⁸ J Robinson, 'Consumer's Sovereignty in a Planned Economy', i A Nove & D Nuti (red), *Socialist Economics*, Harmondsworth 1972.

exakt menar han med konkurrens? Det är instruktivt att beakta det exempel han ger: 'Anta att sexton eller fler företag (socialiserade eller kooperativa) sysslar med att tillhandahålla en vara eller tjänst. Det kan vara ylleytg, tandkräm, kullager, semesterhotell eller något annat. De grundar sin produktionsverksamhet på uppgörelser med kunderna. De senare kan välja från vem de skall ta varorna eller tjänsterna som de behöver. Alla kan från sin leverantör, som de *fritt* kan välja, få de insatsvaror som behövs för att produktionen skall bli möjlig. Leverantörerna har ett inbyggt intresse av att tillfredsställa konsumenten, och därför behövs inga särskilda åtgärder för att garantera detta (utom "normala" regleringar om hälsosamma livsmedel, mot förfälskning, om korrekt varubeteckning och så vidare)' (s 372).

Detta är en mycket idealiserad syn på konkurrensen: standardprodukter, underförstått antagande om att alla köpare har tillräcklig kunskap och förhandlingsförmåga, ingen differentiering mellan konsumtionsvaror av typ tandkräm och produktionsvaror av typ kullager och, viktigast av allt, ingen diskussion av konkurrensens dynamik. Slutsatsen blir att detta lyckliga sakernas tillstånd, att sexton produktionsföretag konkurrerar om konsumenterna genom låga priser och hög kvalitet, kommer att bestå över tiden. Ingen hänsyn tas till mer rovlystna former av konkurrens: företagsköp, övertagande bud, strategier som syftar till att ruinera konkurrenter, inte heller till konkurrenshinder i form av överenskommelser mellan leverantörer. Den centraliserings- och koncentrationsdynamik som bland annat Marx, Schumpeter och Kalecki har iakttagit på konkurrensmarknaderna framträder inte alls. Konkurrens behandlas som antites till monopol, inte som potentiell alstrare av monopol; som en process som tyglar företagets makt i stället för att öka den.

Noves idealiserade föreställning är kanske inte så överraskande om man betänker att han hela sitt liv har studerat ryska och östeuropeiska ekonomier, där marknader och konkurrens i stort sett har saknats.⁹ Den bild som framgår ur empiriska undersökningar av kapitalistiska ekonomier är dock mycket annorlunda. Det finns överväldigande belegg till stöd för föreställningar om centralisering och koncentration. Detta innebär inte att småföretag har avskaffats, men att de stora företagen dominerar medan de små uppträder som underleverantörer eller bara spelar en lokal roll. Denna slutsats undergrävs inte av det faktum att kvoten mellan förädlingsvärde (försäljning minus köp från andra företag) och försäljning för amerikanska företag är stabil; visst är företagen inbegripna i aktiv handel med andra företag.¹⁰ Men rätt mycket av detta är inte handel 'på armslängds avstånd' genom opersonliga marknader utan handel mellan ett stort 'kärnföretag' och dess omgivning av sekundära underleverantörer. Koncentration och centralisering är förvisso en dynamisk process; en hänvisning till den bör inte ses som ett underförstått stöd för den analytiska idén om 'monopolkapitalism' och en tendens till stagnation. Inte heller utesluts därmed konkurrens från nya företag i speciella nischer: Amstrad kan förvisso konkurrera med IBM på persondatormarknaden, men bara genom att anpassa sig till de tekniska normer som IBM har fastställt. Ingen enskild företagare, han må vara hur dynamisk som helst, kan tro sig om att kunna konkurrera med IBM vad gäller stordatorer.

En rovlystet konkurrens som leder till centralisering och koncentration innebär att villkoren för arbetskraftens produktion och reproduktion mer och mer bestäms av storföretagens ackumuleringsstrategier, och att skillnaden mellan hushåll och företag blir alltmer uttalad. Det blir allt svårare för de flesta hushåll att sälja någonting annat än sin arbetskraft. Om de centrala myndigheternas roll skall begränsas till att fastställa de 'normala regler' inom vilka

⁹ I Jugoslavien, där marknaden har spelat en större roll än i andra av den 'reellt existerande socialismens' länder, finns det tecken på koncentration och centralisering. 1970 svarade de 130 största företagen inom gruv- och tillverkningsindustri för 45.1 procent av försäljningen och 33.7 procent av sysselsättningen. 1977 hade dessa andelar stigit till 70.1 och 48.3. Från 1965 till 1967 var 12 procent av de jugoslaviska företagen inblandade i fusioner, och fusioneringarna fortsatte på 70-talet. (A Zimbalist & H J Sherman, *Comparing Economic Systems*, Orlando 1984, s 429.) Nove diskuterar visserligen några av bristerna i den jugoslaviska erfarenheten men nämmer inte denna.

¹⁰ Se P Auerbach, M Desai, A Shansavari, 'The Dialectic of Market and Planning', *New Left Review*, 170.

priser och kvantiteter bestäms genom ett samspel mellan köpare och säljare, vad kan då hindra att hushållen, både som konsumenter och som säljare av arbetskraft, domineras av produktionsföretagen? Noves 'möjliga socialism' är mer utopisk än vad den vid första anblicken verkar.

Marknaden som institution och process

Nove är inte den ende av deltagarna i diskussionen om en socialistisk ekonomi som fäster föga avseende vid vad en marknad egentligen är och hur marknader egentligen fungerar. Det mesta av den avsevärda litteraturen om teorin för ekonomisk samordning och plan kontra marknad underlåter att behandla marknaden som social och materiell institution.¹¹ I stället frambesvärjs tre favoritbilder: Noves förhandlingsmodell; en auktion där köpare eller säljare bjuder mot varandra; och en mäklarorganiserad marknad där en mäklare åtar sig att köpa och sälja varor till givna inköps- och försäljningspriser, på vilka de som vill förvärva eller göra sig av med varor reagerar. Men dessa bilder är egendomligt substanslösa. Det faktum att marknader kräver resurser för att kunna fungera anses i allmänhet inte vara relevant för diskussionen om ekonomiska systems samordning.¹² I skarp kontrast till detta har storleken av de resurser som krävs för socialistisk planering alltid ingått i argumenteringen som en faktor mot en sådan planering. Man har i allmänhet bortsett från de väldiga mängder försäljningspersonal, marknadsföringsexperter, reklamfolk, mäklare etc som krävs för att marknaderna skall fungera,¹³ liksom också från de många anställda som ägnar sig åt planeringsverksamhet inom själva de privata företagen.¹⁴ Exempelvis ansåg Hayek att marknadsmässig fördelning hade en avgörande fördel framför planerad fördelning genom att den var mer ekonomisk i sin framställning av information.¹⁵ Men Hayek gör, som Helm påpekar, det underförstådda antagandet att marknaden tillhandahåller information utan kostnader. Men auktionsförrättare, mäklare och försäljningspersonal måste äta — deras verksamhet kräver resurser. De har inte fullständig kunskap, de måste samla in information. Alltför ofta har påståendet om den marknadsmässiga fördelningens överlägsenhet baserats på en jämförelse mellan ett marknads-system med exogent eller kostnadsfritt givna priser och ett plansystem med stora synliga administrativa kostnader, och frågan om exakt hur marknaderna fungerar har inte ställts.

En marknad är en penningförbindelse mellan köpare och säljare men denna förbindelse existerar inte utan vidare; den måste skapas. En marknad förutsätter existensen av en eller flera agenter som fungerar som marknadsbildare, som sätter priser och ger information om tillgång och efterfrågan, som för samman köpare och säljare. I den walrasianska jämviktsteori som har dominerat både socialisters och liberalers tänkande kring ekonomisk samordning är marknadsbildaren en 'spöklik' auktionsförrättare som står utanför den ekonomiska processen och inte en profitsökare. Den österrikiska skolan, till vilken Hayek hör, har en mer handfast inställning och menar att marknaden skapas av profitsökande agenter, entreprenörer, köpmän och kapitalister. Men ingendera fäster större avseende vid det faktum att det för marknadsbildning krävs kontroll över sådana redskap för handeln som krediter, kommunikationer,

¹¹ Denna brist har nyligen diskuterats av G Hodgson, *Economics and Institutions*, Oxford 1988 och L M Lachmann, *The Market as an Economic Process*, Oxford 1986.

¹² Bland de få undantagen märks S Moss, *An Economic Theory of Business Strategy: An Essay in Dynamics without Equilibrium*, London 1981 och D Helm, 'Price Formation and the Costs of Exchange', i M Baranzini & R Scazzieri (red), *Foundations of Economics*, Oxford 1986.

¹³ En undersökning av ett jugoslaviskt textilföretags reaktion på 1965 års reformer visade att dess marknadsföringsavdelning under ett enda år ökade från färre än 12 anställda till 39. Behovet att reagera snabbare på den labila marknaden och försöket att påverka marknadsvillkoren ledde till att besluten i ökande grad koncentrerades till företagsledningens mellannivåer, trots att man formellt sörgt för arbetarnas deltagande. Zimbalist & Sherman, a a, s 439.

¹⁴ R Murray, 'Ownership, Control and the Market', *New Left Review*, 164, citerar en uppskattning att enbart i London 375 000 människor är engagerade i olika aspekter av 'företagsplanering'.

¹⁵ F von Hayek, 'Economics and Knowledge', *Economica*, 4, 1937.

transporter, lagerlokaler och information.

I en kapitalistisk ekonomi är marknaderna huvudsakligen privata i den meningen att de handelsmässiga faktorer som krävs för marknadsbildning i stort sett kontrolleras av vinstsökande företag. Visst ingriper staten på marknaderna, reglerar och vägleder, och tillhandahåller något av den infrastruktur som handeln kräver, exempelvis vägar. Men ingreppen och regleringarna försöker bara påverka de villkor under vilka de kapitalistiska företagen utövar sin makt att bilda marknader; marknadsbildarna får oerhörda möjligheter att slinka undan och 'fånga in' regleringarna så att det statliga organ som skenbart reglerar marknaden i stället blir marknadsbildarnas försvarare.

I de flesta diskussioner av socialismens omvandling till marknadsekonomi förespråkas att marknadsbildningen delegeras till självfinansierade företag som måste ta igen sina kostnader för marknadsbildningen genom försäljning. En sådan marknad är också privat i den meningen att den bildas av privata företag enligt kriterier som ökar deras överskott. Priserna sätts på sådana marknader (antingen de är kapitalistiska eller socialistiska) av specifika agenter, prissättare. Andra agenter på marknaden reagerar på dessa priser: de är pristagare. Marknaderna ger offentlighet åt de satta priserna, och pristagarnas reaktioner bestämmer prisernas varaktighet. Att priserna bestäms på sådana marknader innebär inte nödvändigtvis att de ständigt fluktuerar. Vissa marknader, såsom finans- och råvarumarknader, ger faktiskt upphov till prisfluktuationer. Men marknaderna för de flesta färdigvaror karakteriseras av prislistor som ändras då och då men förvisso inte dagligen.

Priserna kan bara ge användbara signaler om beslutsfattarna kan bilda sig en föreställning om huruvida de aktuella prisnivåerna är 'normala' eller inte. Om de betraktas som 'onormala' räknar man inte med att de skall bestå och beslut kommer att fattas i enlighet därmed. Marknadens institutioner har den viktiga uppgiften att fastställa normer: vanligtvis är köpenskapen strukturerad och marknadsbildare publicerar selektiv information för att underlätta bildandet av prisförväntningar och prisnormer, ett förfarande som ofta betecknas som 'ordnad handel'.¹⁶ Således har ett begränsat antal marknadsbildares prissättning den nyttiga uppgiften att fastställa 'prisnormer' utan vilka beslutsfattandet i en osäker värld skulle vara ytterst besvärligt. Men utövandet av denna nyttiga uppgift ger prissättarna ett oproportionerligt stort inflytande över skeendet: verkliga historiska processer är 'vägbundna' och prissättarna har initiativet genom att bestämma utgångspunkten.

Marknadskritik

Mandels alternativ till både marknad och central plan är ett system av 'artikulerat arbetarstyre', som försöker tillhandahålla ett icke marknadsmässigt och decentraliserat system av samordning. Även om jag är ense med Mandel i att en socialistisk ekonomi bör syfta till att gå utöver marknadens form av samordning och att det finns decentraliserade sätt att göra detta på, är hans speciella lösning djupt otillfredsställande. Den centrala svagheten i Mandels angreppssätt är att han avvisar inte bara marknader utan också priser. Jag kommer att argumentera för att en decentraliserad socialistisk ekonomi kräver en decentraliserad prismekanism, men detta innebär inte prisbildning genom privata marknader (det vill säga prissättning av företag som handlar som marknadsbildare).

Vad är det då för fel med marknadens samordning? Följande punkter brukar anföras: att den innebär produktion för vinst och inte för behov, att den är antitesen till samarbete, att den är opersonlig och 'blind', att den är ett sätt att disciplinera arbetarna och att den leder till ekonomisk instabilitet eftersom man inte på förhand vet om det som produceras kommer att säljas. Men specificerar man inte argumenten noggrannare än så blir det lätt för marknadsanhängarna att avfärda dem.

¹⁶ För vidare diskussion av denna punkt, se Hodgson, *Economics and Institutions*, s 185.

Enligt dem som försvarar marknadens samordning leder den till behovstillfredsställelse genom att den ger konsumenten valfrihet. Lönsamheten är ett mått på i vad mån produktionen tillfredsställer behoven. De behov som tillfredsställs är naturligtvis de som understöds av den nödvändiga köpkraften, men om problemet är att fattiga människor inte kan uttrycka sina behov på marknaden i samma utsträckning som rika blir lösningen att förändra köpkraftens fördelning genom beskattning och sociala förmåner och förändringar i ägandet av produktionsmedel och inte att avskaffa marknaden. En samordning genom marknaden påstås underlätta samarbete och ömsesidighet eftersom den tillfredsställer köparnas och säljarnas gemensamma intresse av att träffa en överenskommelse.¹⁷

Det kan hävdas att opersonligheten i marknadens samordning är en fördel, ett försvar av individens frihet och ett bålverk mot ett personifierat tyranni. Det kommer att påpekas att varje decentraliserad beslutsmekanism är 'blind' i den meningen att resultatet inte medvetet önskas av deltagarna utan framgår ur deras sammanslagna enskilda beslut. I ett val kommer således varje väljare att rösta för sin kandidat men resultatet beror av en 'blind' verkande aggregeringsmetod. Man kommer att betona behovet av att i varje ekonomiskt system bevara arbetsdisciplinen och möjligheten att tillgång och efterfrågan inte harmonierar i en komplex ekonomi. Det viktiga, kommer man att säga, är inte att förhindra en sådan disharmoni utan att hitta en lämplig mekanism som kan korrigerar den. Marknaden är då en god anpassningsmekanism — detta var faktiskt den avgörande fördelen med den 'osynliga handen' för Adam Smith, som inte intresserade sig för Paretos statiska och optimala jämvikt som har kommit att dominera de neoklassiska 1900-talsekonomernas diskussion av marknaden som samordningssystem, utan för omfördelningen av resurser i rätt riktning när utbuds- och efterfrågeförhållandena förändrades.¹⁸ Om marknadens anpassning verkar alltför långsamt kan de resulterande makroekonomiska problemen med arbetslöshet eller inflation behandlas med lämpliga finans- och penningpolitiska åtgärder kompletterade med ingrepp för att öka anpassningsmekanismens verkningsgrad. Slutsatsen blir för marknadsanhängarna att ingen av dessa invändningar är avgörande. Socialister bör dra fördel av marknaden, som tillåter decentraliserat och flexibelt beslutsfattande och som motiverar individerna att tillfredsställa det allmänna intresset genom att följa sina egna intressen.

Beslutsfattande och marknader

Socialister bör förvisso erkänna att marknadens samordning har progressiva aspekter. Det gjorde uppenbarligen Marx: hans skrifter innehåller avsnitt som är nästan lovsånger över det sätt på vilket marknaderna sopar undan de personliga beroendeförhållanden som karakteriserar feodalismen och talrika erkännanden av att marknaderna kan underlätta den ömsesidiga behovstillfredsställelsen. Men, som Marx också betonade, marknaderna är inte bara redskap för individens frihet och makt och för individens inbördes samarbete. Även Noves idealiserade marknader kan i sin tur utöva makt över individerna, en makt som Marx kallade för 'varufetischism' och som i vardagligt tal framstår som 'marknadskrafter'.

Detta sker därför att marknaderna inte bara decentraliserar beslutsfattandet utan även atomiserar det. Ty i den grundläggande marknadsrelationen, det vill säga penningförbindelsen, är varje beslutsfattande enhet skild från andra beslutsfattande enheter och har förbindelser enbart med varukvantiteter och varupriser. (Detta gäller oberoende av om beslutsfattaren är prissättare eller pristagare.) Detta illustreras åskådligt av börsspekulanten

¹⁷ Men, som Sen påpekar, även om marknaderna faktiskt fungerar på grundval av en viss samstämmighet i intressen så är marknadsmekanismen till ingen nytta när det gäller att lösa intressekonflikter mellan köpare och säljare kring fördelningen av handelsutbytet. A K Sen, *Resources, Values and Development*, Oxford 1984, s 93-94.

¹⁸ Även Hayek betonar marknadsmekanismens dynamiska fördelar och förkastar Paretos optimalitet som värderingsram.

som ger instruktioner om köp och försäljning inför videoskärmens återgivning av aktiekurserna. Men även då marknadens institutioner inte skiljer dem fysiskt åt är köparna och säljarna isolerade från varandra i den meningen att marknadsmekanismen som sådan, penningförbindelsen, inte ger de enskilda köp- och försäljningsenheterna någon direkt information om andras avsikter och värderingar. Var och en måste handla på egen hand i okunnighet om vad andra tänker göra och vänta på att de andras preferenser skall avslöjas genom förändringar i priser och kvantiteter. De enskilda enheterna kan under dessa omständigheter knappast på förhand uppskatta vilken inverkan som deras beslut får på det samlade resultatet, om det nu är någon alls. (Detta problem undviks i många ekonomiska diskussioner genom att man förutsätter att beslutsfattaren är marginell, det vill säga hans val saknar inflytande på det slutliga resultatet.) Det är först *efteråt* som det blir uppenbart vilken betydelse som de enskilda besluten får för det samlade resultatet, när priserna, aktiekurserna, produktionen och sysselsättningen förändras. Det är först genom förändringar i priser och kvantiteter som det skapas förbindelser mellan olika beslutsfattare. Jämför detta med beslutsfattandet i en kommitté eller i en grupp där varje deltagare kan få reda på de andras avsikter och preferenser innan ett beslut fattas.

Genom att beslutsfattarna är isolerade måste var och en ställa sig denna fråga: vad skall jag göra för att tjäna mina intressen bäst när jag känner till rådande pris och tillgång på varorna men inte vad de andra tänker göra och skulle vara beredda att göra? Svaret är inte nödvändigtvis detsamma som det som skulle ges på en ganska så annorlunda fråga: vad skall jag göra för att tjäna mina intressen bäst när jag känner till rådande pris och tillgång på varorna men också känner till vad de andra tänker göra och skulle vara beredda att göra? Detta är kärnan i den 'isoleringsparadox' som har bildat utgångspunkt för den nutida välfärdsekonomiska diskussionen av enskilt och kollektivt beslutsfattande.¹⁹ Den uppstår därför att de val som var och en av oss anser vara lämpliga för oss inte är oberoende av de val som andra tänker göra, när den tillfredsställelse som ges genom vars och ens val är beroende av val som andra har gjort. Marknadsmekanismen ger oss ingen direkt information om avsikter, önskemål eller värderingar; den ger bara information om utgången av beslut som fattats i okunnighet. Den adekvata mening i vilken marknadsmekanismen kan beskrivas som 'blind' är att den inte lyser upp vårt mörker. Marx' teori om varufetischism, som för många ekonomer ofta tycks vara ett av de dunklaste begrepp han använder, kan betraktas som en dramatisk metafor för isoleringsproblemet — 'den bestämda relation mellan människorna själva som här för dem antar den fantastiska formen av en relation mellan ting'.²⁰ På marknaderna kan beslutsfattarna inte åstadkomma några direkta förbindelser med andras önsknings, strävanden och värderingar. I stället förvandlas dessa till marknadspriser och varukvantiteter som tycks verka med naturens kraft, och till vilka varje beslutsfattande enhet måste anpassa sig utan möjlighet till sådan kollektiv reflexion och diskussion som kan leda till andra val. Marknadsutfallen upplevs därför som ett yttre tvingande tryck som individerna måste anpassa sig till; och marknadsmetoderna erbjuder inte beslutsfattarna några kanaler för omprövning av sitt val innan de binder sig för vissa köp och försäljningar, i ljuset av det samlade resultat som förmodligen skulle bli resultatet av ett särskilt valmönster, och inte heller möjligheter att tillsammans med andra överväga förändringar av målen.

Detta problem uppfattas inte om man förutsätter att det saknas samband mellan den tillfredsställelse som följer av en persons val och de val som görs av andra. Sådana samband förutsätts ofta i ekonomisk teori vara oviktiga specialfall. Miljövännerna har påvisat hur genomgripande dessa samband är men har tenderat att inrikta sig på fysiska beroendeförhållanden av typ nedsmutsning och trafikstockningar. Den paretianska välfärdsekonomin — den ram inom vilken ekonomistudenterna typiskt får lära sig att bedöma marknadsmekanis-

¹⁹ Se t ex A K Sen, a a, inledning och kap 4.

²⁰ Marx, a a, s 165.

mens styrka och svagheter — kan tänkas överväga statliga ingrepp på marknaden för att ta itu med problem som nedsmutsning. Men den är oförmögen att erkänna en annan typ av beroendeförhållande som uppstår inte därför att marknader saknas (anledningen till ett sådant beroendeförhållande som nedsmutsning) utan på grund av den löpande brist på jämvikt som karakteriserar varje reell marknadsprocess (även på terminsmarknader), där individerna, i isolering, måste fatta beslut innan de någon gång i framtiden kan njuta frukterna av dessa beslut. I klyftan mellan beslutet och åtnjutandet av dess frukter kan stora förändringar äga rum därför att andra fattar beslut som påverkar slutresultatet. Ett sådant beroendeförhållande genomsyrar beslut om arbetskraftens användning och beslut om investeringar, men marknads-mekanismen kan inte ge uttryck för detta beroendeförhållande.²¹

När beslut som fattats av olika människor (eller grupper av människor) är starkt beroende av varandra är det även ur egenintressets synvinkel oerhörda fördelar förknippade med ett socialt ansvarigt beslutsfattande.²² Det är förgörande för varje beslutsfattare att bara söka främja sitt eget intresse, det omedelbara utbytet, och inte beakta vilka återverkningar som det egna valet får på andra människors val och institutionernas livskraft. Marknaderna underlättar dock inte fattandet av sådana socialt ansvariga beslut utan tenderar snarare att undergräva det.

I marknadsekonomierna förblir beslutsfattarna dock inte nöjda med 'atomiseringen' och frånvaron av direkt information om andras avsikter. Som Marx konstaterade: 'Jämte utvecklingen av denna alienation, och på samma grund, görs försök att övervinna den: det framträder institutioner genom vilka varje individ kan förvärva information om alla andras verksamhet så att hon kan anpassa sin egen verksamhet i enlighet med detta, t ex aktuella prislister, valutakurser, förbindelser mellan dem som sysslar med handel via post, telegraf etc'.²³ Det bildas köpmannaföreningar, beslutsfattarna utbyter information om sina planer vid affärsluncher, marknaderna omges av ett helt nätverk av icke marknadsmässiga kontakter som inte förmedlas genom pengar. Men omfattningen och kvaliteten vad gäller företagets utbyte av sådan information som penningförbindelsen inte kan ge begränsas av företagets sökande efter konkurrensfördelar, vilket åtminstone några av marknadssocialismens anhängare erkänner.²⁴

Anpassning och arbetskraft

Graden av oro inför marknadskrafterna är beroende av vilka föreställningar man har om anpassningens smidighet och stabilitet och i vilken utsträckning man tror att det finns alternativ till marknadens atomiserade samordning. Om det är relativt lätt för individerna att på ett stabiliserande sätt anpassa inköp och försäljning till de föränderliga ekonomiska villkoren och om de står inför en mängd attraktiva alternativ, finns det ingen större anledning till oro för marknadens tryck.

Marknadsanhängarna tycks tro att anpassningen går relativt lätt om bara inte marknaden hindras från att fungera, fast de grundar inte alla sin tro på samma teori. Exempelvis innehåller Walras' allmänna jämviktsteori (den intellektuella grundvalen för neoklassiska ekonomer) det trösterika antagandet att individerna kan anpassa sina produktions- eller konsumtionsplaner efter prissignalerna innan de verkligen köper och säljer och sätter in produktionsresurser. Deras upprepade reaktioner på de olika prissignalerna avslöjar deras preferenser och övervinner därmed problemet med att de saknar kunskap om varandras avsikter. Det förutsätts att marknaden beter sig som om den samordnades av en (kostnadsfri)

²¹ Denna typ av beroendeförhållande har kallats 'pekuniär' eller 'dynamisk' externalitet. Se T Scitovsky, 'Two Concepts of External Economies', *Journal of Political Economy*, 1954.

²² För en mer detaljerad diskussion av denna punkt, se F Hirsch, *Social Limits to Growth*, London 1977, särskilt kap 10.

²³ K Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth 1973, s 161.

²⁴ Se t ex Hodgson, a a, s 210.

auktionsförrättare. När marknaden öppnar ropar han på måfå ut en samling priser och marknadsdeltagarna bestämmer sig för vad de vill köpa och sälja till dessa priser. De vidarebefordrar denna information (kostnadsfritt) till auktionsförrättaren som sedan utarbetar en ny samling priser, lägre för varor där tillgången är större än efterfrågan och högre där motsatsen är fallet. Alla bestämmer sig sedan igen för vad de vill köpa och sälja, och händelseförloppet upprepas tills en bestämd samling priser rensar marknaden genom att likställa tillgång och efterfrågan. Först då sker verkligen inköp och försäljning. På så sätt undviks de problem som är förbundna med ett sekventiellt och atomiserat beslutsfattande: auktionsförrättaren samordnar beslutsfattandet och inköp och försäljning sker samtidigt och inte sekventiellt. Produktionen äger rum först sedan alla är medvetna om konsekvenserna av planerna. Denna anpassningsprocess är en fiktiv process som äger rum utanför realtiden.²⁵

Den österrikiska skolan (Menger, von Mises, Hayek och deras moderna efterföljare som Lachmann och Kirzner) ger en mer handfast redogörelse där entreprenören och inte auktionsförrättaren spelar hjälterollen. Anpassningen är inte samtidig utan sekventiell och sker genom entreprenörernas förmedlingar, spekulationer och innovationer. Tonvikten ligger på människornas smidighet och flexibilitet och inte på hindren de står inför. Representanter för denna skola har en tendens att alltför lätt generalisera från den lätthet med vilken köpmännen kan kasta om från inköp till försäljning eller kapitalisterna från en industri till en annan och skyla över svårigheterna att omvandla svärden till plogbillar eller gruvarbetare till elektronikingenjörer. De avfärdar det statiska jämviktsbegrepp som är centralt för den neoklassiska ekonomin och framhäver osäkerheten och förändringen. Men den österrikiska skolan införlivar ändå iden om en tendens till jämvikt som uppstår genom att konkurrerande entreprenörer bjuder upp priserna när efterfrågan är större än tillgången och bjuder ner priserna när tillgången är större än efterfrågan.²⁶ I själva verket finns det på de flesta marknader goda skäl till att inte låta priserna röra sig i marknadsrensande riktning. När agenterna på en bestämd marknad är antingen köpare eller säljare och inte växlar mellan dessa två roller, när köpare och säljare värdesätter kontinuiteten i sina inbördes relationer och när inköpsprocessen är kostbar kan det vara helt rationellt för företagen att låta bli att sänka priserna när efterfrågan faller och rent av höja priserna i en sådan situation.²⁷ Men de österrikiska ekonomerna har, som Lachmann medger, underlåtit att redovisa hur priserna faktiskt bildas eller att diskutera relationen mellan prissättare och pristagare på marknaderna. Möjligheten att konkurrens mellan entreprenörerna kan förhindra anpassningen övervägs inte.

Varken den österrikiska eller den neoklassiska skolan anser det nödvändigt att skilja arbetskraften från andra produktionsfaktorer i anpassningsprocessen. Marknadsstyrd anpassning innebär att de flesta arbetande människor reduceras till rena produktionsfaktorer som skall användas så att man uppnår den mest lönsamma produktionen. Människor behandlas rent instrumentellt och inte som mål i sig. Marknaden uppmuntrar mig att förhålla mig till andra inte som om de vore landsmän, medlemmar av samma gemenskap, med andra mål än att bara köpa produkter, utan som om de enbart vore faktorer i produktionsprocesser som har framställt de varor jag har möjlighet att köpa. Jag kan köpa dessa varor därför att jag har fått köpkraft genom att sälja min arbetskraft som faktor i produktionen av varor för någon annan.

Människor värjer sig naturligtvis mot att reduceras till robotar. De anpassar sig verkligen inte passivt till förändringar i tillgång och efterfrågan. De söker förändra de parametrar som är till deras fördel, förvärva och utöva makt på marknaden och bli mindre prisgivna åt marknadskrafterna. De som har utbildning, kvalifikationer, resurser, förbindelser och

²⁵ För en kritisk diskussion av detta anpassningsbegrepp, se G Duménil & D Lévy, 'The Classics and the Neo-Classicals: a Rejoinder to Frank Hahn', *Cambridge Journal of Economics*, 9, 4, 1985.

²⁶ För en jämförelse av den neoklassiska skolan och den österrikiska, se D Lavoie, *Rivalry, and Central Planning*, Cambridge 1985.

²⁷ Se t e x A Okun, *Prices and Quantities: A Macroeconomic Analysis*, Washington 1981.

organisationer är mer framgångsrika; de som är utan får bära anpassningens bördor. Detta motstånd beklagas ofta av dem som förespråkar samordning genom marknaden. Enligt dem ökar själva motståndet anpassningens bördor; kunde bara människorna acceptera att det inte finns något alternativ skulle kostnaderna bli mindre.

Det ironiska är att en ekonomi enbart befolkad av sådana passiva agenter skulle vara allt annat än framgångsrik. Exempelvis är tekniska framsteg beroende av att människor försöker ändra på parametrarna i stället för att acceptera dem; höga produktivitetsnivåer är beroende av att människor — även vid löpande bandet — brukar fantasi, initiativ och förtänksamhet; människor måste känna något för sitt yrke, måste vinna självkänsla och tillfredsställelse i sitt arbete, för att kvaliteten skall bli hög. Det klassmässiga svaret på detta är att låta en privilegierad del av arbetsstyrkan — entreprenörer, direktörer, forskare, universitetslärare etc — få bruka initiativ och fantasi och att kräva av den stora massan arbetare att den skall passivt anpassa sig. Vägrar den finns det bara ett sätt för den att forma produktionsprocessen: att defensivt förhindra anpassningen. Detta svar är uppenbarligen ingen lösning för dem som är uppriktigt intresserade av att skapa ett socialistiskt samhälle.

En ytterligare ironi är att ingen ekonomi kan fungera enbart genom en marknadsstyrd anpassningsprocess, eftersom det finns nyckelresurser som inte fullt ut kan förvandlas till varor. De viktigaste är arbetskraften och miljön. Arbetskraften kan visserligen köpas och säljas. Men eftersom den inte framställts som vara kan den inte helt förvandlas till sådan. Även om ekonomiska kostnader och förmåner har betydelse för avgörandet om man vill skaffa sig barn eller ej, så behandlas barnen vanligen inte enbart som ekonomiska resurser som kan överges om balansen mellan kostnader och förmåner förändras. Maskiner kan utranteras och skördar brännas om de blir olönsamma, men har barnen väl fötts kommer de utom i extrema fall att i viss utsträckning behandlas som mål i sig, inte bara som ekonomiska resurser, och om möjligt fostras. En marknadsekonomi kräver ett altruistiskt och kollektivt beteende i hushållet och en resursfördelning som inte helt bestäms av prissignalerna.²⁸ Det patriarkala svaret på detta är att uppmuntra kvinnor att altruistiskt offra sig för det allmänna hushållets bästa och med sitt oavlönade arbete utgöra en flexibel buffert som tillåter männen att svara på marknadens signaler. Detta svar måste med bestämdhet avvisas av socialister, inte därför att vi vill avråda från altruistiska och kollektiva former av beteende utan därför att vi vill främja dem under villkor av allsidigt och inte ensidigt beroende.²⁹ I en marknadsökonomi, där det råder väsentliga ojämlikheter i lönarbetet och hushållen, beror således anpassningsprocessen på att de som har större makt kan övertala eller tvinga dem med mindre makt att passivt anpassa sig eller altruistiskt offra sig; det av den österrikiska skolan så högt skattade självbestämmandet är reserverat för ett fåtal.

Mikrogrunder för makroproblem

En framgångsrik marknadsanpassning förutsätter alltså ett visst beteende. Men det finns också problem kring resultatets kvalitet och sekvensens stabilitet. Marknadens atomiserade beslutsfattande möjliggör val mellan alternativa, gradvisa och marginella anpassningar men inte mellan olika tillstånd i världen: val i det lilla utgör inte något val i det stora. Detta är särskilt betydelsefullt i miljöfrågor. Hirsch ger följande exempel: 'När de offentliga transporterna försämras får vi en extra anledning att använda våra egna privata transportformer, som i sin tur ytterligare försämrar de offentliga transporterna och förvärrar deras ställning i förhållande till privata transporter. Valet ställs varje gång i en dynamisk process; det är inte fråga om

²⁸ N Folbre, 'Cleaning House: New Perspectives on Households and Economic Development', *Journal of Development Economics*, 22, 1986.

²⁹ Denna användbara distinktion mellan allsidigt och ensidigt beroende görs av Marx i *The German Ideology*, London 1974, s 55.

något val mellan olika tillstånd i vardera änden av denna process'.³⁰ Den klyfta mellan mikrorationalitet och makrorationalitet som det atomiserade och sekventiella beslutsfattandet öppnar har särskilt viktiga konsekvenser för marknadssystemets totala stabilitet; det vill säga för huruvida anpassningsprocessen kommer att leda till stabil jämvikt eller huruvida den skjuter över målet så att boomer följs av krascher, plötslig förstörelse uppstår genom kriser och stagflation blir ett permanent problem.

Även de ivrigaste försvararna av marknaden skulle erkänna existensen av problem som 'griscykeln'.³¹ Många skulle också erkänna problemen med instabilitet på finansmarknaderna, som har haft stor betydelse för uppkomsten av tredje världens outhärdliga och knappast återbetalningsbara skuldbörda, och den aktuella långvariga boomen och den plötsliga kraschen på världens aktiemarknader. Som det uttrycks i *Financial Times'* obduktionsprotokoll: 'Kursfall på 20 procent under en enda dag gör de akademiska anspråken på att aktiemarknaderna är "effektiva" till åtlöje.' Instabiliteten är nära förbunden med det sätt på vilket en sekventiell och atomiserad beslutsprocess behandlar osäkerhet. Problemet är att de steg som en isolerad beslutsfattare tar i en sekventiell process för att begränsa sina risker kan öka riskerna för hela systemet. De rörliga räntor, konsortielån och klausuler om korsvis ansvar vid betalningsförsummelse som var tänkta att minska riskerna för den enskilda bank som lånar pengar till regeringar i tredje världen, ökade således riskerna för hela det system av banker som lånar ut till tredje världens regeringar.³² På liknande sätt förhåller det sig med sådana 'likvida' aktiemarknader där det när som helst är möjligt att till små kostnader göra en transaktion: de begränsar de enskilda investerarnas risker men ökar de risker som investeringen i sin helhet står inför. Det var denna faktor som fick Keynes att beskriva aktiemarknaderna som 'kasinon' och föreslå att de skulle vara oåtkomliga och dyrbara.³³ Sedan han skrev detta har de naturligtvis blivit tillgängligare och billigare, vilket är en av anledningarna till att aktiekurserna sjönk mycket snabbare under 1987 års börs-krasch än under 1929 års.

Samma systembundna risk - ett resultat av de atomiserade beslutsfattarnas försök att vara och en i sin isolering minska den egna risken - är också huvudkällan till det makroekonomiska problemet med otillräcklig efterfrågan i en marknadsekonomi. Inför en osäker framtid försöker de isolerade ekonomiska enheterna att bevara sin flexibilitet genom att hålla på sina pengar, vilka såsom generaliserad köpkraft är mycket flexibla än specifika varor och tjänster. Det var detta drag i den kapitalistiska penningekonomin som Keynes med eftertryck omtalade som likviditetspreferens. Men just den flexibilitet som penningens sociala uppfinning förlämnar åt de isolerade ekonomiska enheterna gör en penningekonomi bestående av sådana enheter ytterst labil. På grund av den flexibilitet som de sparade pengarna skänker kan de enskilda enheterna snabbt ändra sina planer som en reaktion på något så enkelt som ändrade förväntningar. 'Tilltron' blir en viktig bestämningsfaktor för investeringar och kapacitetsutnyttjande. Som Bhaduri uttrycker det: 'Paradoxalt nog kan *individens val* att spara sina pengar för att bättre handskas med osäkerheten misslyckas som *social uppfinning* genom att förstärka osäkerhetens inverkan på aktuella ekonomiska verksamheter'.³⁴

Denna negativa aspekt är förmodligen ännu mer förhärskande i en ekonomi där pengarna fungerar inte bara som bytesmedel och värdeförråd utan också som kapital, det vill säga pengar som innehas för att underlätta förvärvet inte av varor i sig utan av mer pengar. Tänk på hur hushåll använder pengar. De byter en vara (låt oss säga arbetskraft) mot andra typer av

³⁰ Hirsch, a a, s 18.

³¹ När priset på bacon är högt föder bönderna upp mer grisar; när alla grisarna är mogna för försäljning som bacon driver detta ner priset och leder till minskad svinhållning vilket i sin tur leder till prisstegring på bacon och så vidare. Nove erkänner problemet och föreslår att vissa grundläggande jordbruksprodukter uppförs på listan över varor vars priser skall kontrolleras.

³² H Lever & C Huhne, *Debt and Danger: The World Financial Crisis*, Harmondsworth 1985.

³³ J M Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1973, s 159.

³⁴ A Bhaduri, *Macroeconomics - The Dynamics of Commodity Production*, London 1986, s 91.

varor (säg mat och kläder) genom att byta arbetskraft mot pengar och pengar mot mat och kläder. Reproduktionen av denna kedja av köp och försäljning beror i viss utsträckning på vilka förväntningar hushållet har - det kan exempelvis uppskjuta inköpen och spara pengarna om det räknar med att priserna skall sjunka. Men den utsträckning i vilken ett hushåll avstår från inköp i förhoppning om framtida prissänkningar begränsas av det faktum att behoven av mat och kläder till slut måste tillfredsställas. Om skafferiet är tomt måste man handla i dag även om maten kanske är billigare nästa vecka.

Situationen är annorlunda för företag som är tvungna att göra vinsten till sitt dominerande framgångskriterium. De är inte (och kan inte vara) intresserade av själva varorna. Det viktigaste för dem är de pengar som uppträder i balansräkningens understa rad. (Henry Ford rapporteras ha sagt att han inte sysslade med att göra bilar utan med att göra pengar.) Detta kan uttryckas i Marx' föreställning om penningkapitalets kretslopp M-C-M', där poängen inte är att byta en uppsättning varor mot en annan utan en summa pengar mot en ännu större summa. Det är mycket större risk att reproduktionen av detta kretslopp blir avbruten av likviditetspreferensen än att hushållens kedja av inköp och försäljning blir det. Om ett företag inte tror att det kan sälja sina produkter gör det klokt i att behålla pengarna i stället för att köpa produktionsmedel och arbetskraft. Det har inga behov av varor i sig som sätter gränser för dess hamstring av likvida medel — företag behöver inte äta. Under sådana omständigheter fetischeras pengarna, de får ett eget liv.

Profitmaximerande företag kan hamstra likvida medel även om priserna på insatsvaror sjunker, till exempel även om arbetarna accepterar lönesänkningar och även om detta leder till sjunkande priser på andra insatsvaror. Om prissänkningarna skapar förväntningar om ytterligare prissänkningar är det helt rationellt att behålla pengarna och vänta med utgifterna.³⁵ Så oavsett hur rörliga priserna är och hur snabbt marknaderna förändras i jämviktsskapande riktning finns det i en penningekonomi ingen garanti för att Sajs lag gäller. Det finns alltid en möjlighet att efterfrågan är otillräcklig. Mandel har helt rätt när han hävdar att makroekonomiska problem har sina rötter i marknadsprocessen.

Det keynesianska svaret: marknadsintervention

Det keynesianska svaret på klyftan mellan mikrorationalitet och makrorationalitet är att staten skall ingripa på marknaden som köpare, beskattare och långgivare för att motverka den otillräckliga efterfrågan – till exempel bistå med mer likviditet för att motverka den ökning av likviditetspreferensen som annars kan leda till depression. Men det finns några inneboende problem i marknadsprocessen som inte så lätt kan övervinnas. Marknadsingrepp förändrar de aktuella parametrar (priser, räntor, valutakurser, skattesatser, efterfrågenivå etc) som marknadsbildare och andra beslutsfattare möter men inte själva marknadsprocessens karakteristiska egenskaper. Framför allt förändrar de inte beslutsfattarnas sociala isolering, varför det kvarstår ett överväldigande tryck på var och en att närsynt driva sina egna intressen och att kringgå eller undergräva de förändringar som införts av de centrala myndigheterna.³⁶ Marknadsingrepp tenderar att vara ineffektiva eller ytterst kostbara om agenterna på marknaden reagerar enbart för egen del, och likväl är det svårt för individerna att göra något annat med tanke på den sociala isolering som marknaderna framtvingar. Ingrepp på marknaderna skapar inga institutioner för kollektivt samråd innan de enskilda enheterna fattar beslut.

Detta har blivit särskilt uppenbart genom svårigheterna att handskas med stagflationen i de utvecklade industriländerna. Konventionella finans- och penningpolitiska botemedel är verkningslösa i en situation där priser och löner stiger medan produktionen och sysselsättningen sjunker. Detta har lämnat möjligheten öppen för en 'monetaristisk' lösning av prob-

³⁵ Not saknas

³⁶ Se Hirsch, a a, kap 9.

lemet, det vill säga en kombination av deflation och försök att göra marknaderna mer 'konkurrenskraftiga', i meningen mer lika marknaderna i Walras' och den österrikiska skolans teori där både priser och efterfrågan sjunker. En sådan politik drar med sig oerhörda kostnader i form av arbetslöshet och förslösade resurser och är i sista hand själv-förgörande. De flesta marknader underlåter att bete sig enligt Walras' och österrikisk teori inte på grund av bristen på konkurrens utan just därför att det existerar konkurrens. En lättillgänglig framställning av denna punkt tillhandahålls av Okun som drar slutsatsen: '... skall kundmarknaderna och marknaderna för kvalificerad arbetskraft fungera på lämpligt sätt krävs det markanta avvikelser från konkurrensmodellens prisflexibilitet. Kunder och leverantörer, anställda och företag utvecklar metoder för att minska prisvariationerna som bidrar till att bevara existerande förhållandena och minimera transaktionskostnaderna på lång sikt.³⁷ På mikronivån finns det goda skäl för företagen att höja lönerna och låta de ökade kostnaderna slå igenom i högre priser samtidigt som produktion och sysselsättning minskas. Därigenom, och inte genom att sänka löner och priser, har de möjlighet att bevara samarbetet och lojaliteten med sina kunder och anställda.

Av denna typ av resonemang brukar man dra slutsatsen att den keynesianska finans- och penningpolitiken måste kompletteras med någon form av inkomstpolitik som hindrar företagen från att höja lönerna och därigenom gör det möjligt för den konventionella keynesianska politiken att upprätthålla en högre efterfrågenivå utan att hamna i inflationens problem. Men därmed bestraffas hushållen i förhållande till företagen om det inte finns någon kompletterande mekanism som håller priserna tillbaka. I insikt om detta finns det anhängare av inkomstpolitik som också förespråkar priskontroll. Men om prissättningen ligger i företagens händer kvarstår arbetarnas löner.³⁸ Dessutom är det fortfarande företagen som har den livsviktiga kunskapen om styckkostnader och vinstmarginaler och utan den är pris-kommissionerna maktlösa och oförmögna att effektivt genomföra sin priskontroll. Denna obalans kan bara avskaffas genom en socialisering av prisbildningsprocessen, genom att göra den genomskinlig för hushållen via information om styckkostnader och vinstmarginaler. Kapitalistiska företag kommer alltid att motsätta sig detta eftersom sekretessen ger dem konkurrensfördelar och det privata ägandet förutsätts ge rätt att undanhålla information. De statsägda företagen kommer också att motstå sådana avslöjanden om de åläggs att i första hand försöka maximera sina överskott och förhålla sig till andra företag och till hushållen främst genom marknaden. Det är inte särskilt överraskande att prisbildningen är en så explosiv fråga i diskussionen om socialismens övergång till marknadsekonomi.

Man kan således inte lita på att en keynesiansk interventionspolitik, det vill säga finans- och penningpolitiska åtgärder kompletterade med inkomstpolitik och prisdirektiv, övervinner de makroekonomiska problem som har sina rötter i marknadsprocessen. Det tjänar ingenting till att säga att vi kommer att använda marknaden för att lösa fördelningsproblem på mikronivå och en keynesiansk politik för att övervinna problem på makronivå, eftersom de båda slagen av problem är nära förbundna med varandra. Marknaden såsom institution kommer att undergräva en keynesiansk politik.

'Det finns ingen tredje väg'

Nove är medveten om många av dessa nackdelar med marknaden men är också övertygad om att vi måste acceptera dem eftersom marknaden är det enda alternativet till byråkratin. Samordning kan bara ske genom en penning- eller genom en regelförbindelse, eller genom en kombination av dem. Men flera har argumenterat för att ett annat slags förbindelse existerar och spelar en viktig roll i den ekonomiska samordningen. Exempelvis avvisar Dietrich dikotomin mellan plan och marknad och hävdar att både planeringsmekanismen och

³⁷ Okun, a a, s 342.

³⁸ Okun, a a, s 344-346.

prismekanismen för att fungera kräver ett tredje slags förbindelse, som han kallar 'informella relationer'.³⁹ Han menar att inget slag av planeringssystem, oavsett om det är i den privata eller i den offentliga sektorn, kan lita enbart till sina kodifierade förfaringssätt. Eftersom beslutsfattarnas rationalitet är begränsad behövs det informella relationer mellan dem för att systemet skall fungera. Till sitt stöd åberopar han studier av det interna verkningssättet i multinationella företag och i förvaltningssystem. På liknande sätt kompletteras på marknaderna penningförbindelsen av informella förbindelser, för vilka den logiska grunden är att självständiga beslut inte behöver leda till optimala resultat när de ekonomiska enheterna är ömsesidigt beroende. Okun refererar till sådana informella relationer såsom ett 'osynligt handslag' i kontrast till marknadens 'osynliga hand'.⁴⁰ Det 'osynliga handslaget' betraktas som ett underförstått kontrakt eller ett moraliskt åtagande som bidrar till att befästa kontinuiteten i relationerna mellan köpare och säljare. Hannah skriver i en recensionsartikel: 'Mycket i den aktuella analysen av ekonomisk framgång tyder på att varken marknadens 'osynliga hand' (Adam Smith) eller de byråkratiska hierarkiernas 'synliga hand' (Alfred Chandler) kan förklara den. I stället tycks en 'tredje hand' av nätverk och beroendeförhållanden — grundade ibland på enbart förlitan och ömsesidighet och ibland på förbindelser som är lättare att iakttä och mäta — vara en viktig komponent'.⁴¹ Mycket av den litteratur som skrivits om Japans, Sydkoreas och Taiwans ekonomiska framgångar utvecklar en liknande poäng: en förbindelse av tillit, goodwill och ömsesidighet har spelat en avgörande roll i dessa länders nationella ekonomiska utveckling.⁴²

Mandels tredje väg

Mandel hänvisar också till en sådan förbindelse: han kallar den 'objektivt informellt samarbete' och betonar, i likhet med Okun, värdet av kontinuitet i relationen mellan köpare och säljare.⁴³ Men Mandel går längre än att bara registrera existensen av denna tredje förbindelse; han hävdar att den ersätter penningförbindelsen och gör priserna ekonomiskt irrelevanta. Jag kommer att argumentera för att detta inte är fallet, men jag instämmer med Mandel och de andra här nämnda att det finns ett tredje slags samordnande förbindelse. Problemet är inte frånvaron av en tredje väg, utan hur man skall institutionalisera den och garantera att samarbetet är frivilligt, verkligen en produkt av tillit och samförstånd. I de kapitalistiska ekonomierna kan 'osynligt handslag' ofta vara en felbeteckning på 'osynlig armvridning'.

Mandel anser att marknadsmekanismens problem härrör från det faktum att den inte kan åstadkomma jämvikt mellan tillgång och efterfrågan förrän resurserna redan är uppbundna till en viss produktion. Han betraktar det som väsentligt att konsumentpreferenser och resursallokering balanseras mot varandra innan produktionen börjar. Planeringens värde ligger i hans ögon däri att den kan förverkliga detta mål så att tillgång och efterfrågan motsvarar varandra. I själva verket skulle planeringssystemet spela samma roll som Walras' auktionsförrättare. I likhet med många andra socialistiska ekonomer accepterar Mandel underförstått den neoklassiska normen om allmän jämvikt som det mål utifrån vilket man bör bedöma en socialistisk ekonom i.⁴⁴

Det är detta sätt att framställa uppgiften som skapar de enorma informationskrav och den

³⁹ M Dietrich, 'Organisational Requirements of a Socialist Economy: Theoretical and Practical Suggestions', *Cambridge Journal of Economics*, 10, 4, 1986.

⁴⁰ Okun, a a, s 89.

⁴¹ L Hannah, 'Fully Interlocking', *Times Literary Supplement*, 28 juli 1985.

⁴² Se t e x R Dore, 'Goodwill and the Spirit of Market Capitalism', *British Journal of Sociology*, 34, 4, 1983.

⁴³ Mandel, 'In Defence of Socialist Planning', s 22-23 (sidhänvisningar till engelska originalet). [sv. övers [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)]

⁴⁴ Denna parallell mellan neoklassisk ekonomi och många ortodoxa marxisters ekonomi har noterats av Geoff Hodgson, a a, s 158.

oerhörda mängd beslut som flitigt har figurerat i kritiken av socialistisk planering.⁴⁵ Att närma sig uppgiften att samordna en socialistisk ekonomi via iden om 'jämvikt ex ante' innebär att information om produktionsmöjligheter och efterfrågan på alla typer av varor måste samlas in och bearbetas under en kort förberedande period innan resurserna fördelas och produktionen äger rum. Detta problem med att samtidigt bearbeta väldiga mängder information är kärnpunkten i argumentet att existensen av datorer inte minskar informationsproblemet. En fördel med marknadssystemet jämfört med centralplaneringen är att det inte så mycket frambringar information till lägre kostnader som att det tillåter en relativ beslutsautonomi, så att bara en bråkdel information om produktionsmöjligheter och efterfrågebehov behöver bearbetas vid ett enda tillfälle på en enda plats.

Med detta mål för ögonen intresserar sig Mandel främst för minskning av byråkratin och decentralisering av resursfördelningen. Detta skall ske på två sätt. Ansvaret för att bestämma om planens allmänna struktur — den andel av BNP som skall ligga på var och en av tjugo eller trettio nyckelsektorer av produktionen, tillväxttakt, storleken av de resurser som skall tillfalla de 'ickeväsentliga' sektorerna, inkomstskillnader etc — skall ligga hos årliga kongresser av delegater från arbetarråd och folkliga råd. Planerarna blir ändå tvungna att göra upp en mer detaljerad plan baserad på denna allmänna struktur, med utnyttjande av input- och outputtabeller, och anvisa vilka resurser som finns tillgängliga för varje separat produktionsgren. Men sedan skall resursfördelningen inom varje gren genomföras av självstyrande organ, som exempelvis kongresser av arbetarråd inom den berörda industrin. Den detaljerade produktstrukturen framgår ur tidigare konsultationer mellan arbetarråd och konsumentkonferenser som valts demokratiskt av medborgarna. Den centrala ministerbyråkratin för varje produktionssektor skulle därmed i stort sett elimineras.

Pengar liksom köp och försäljning skulle spela en minimal roll; Mandels mål är att de skall vittra bort. Detta skall ske genom gratis utdelning av nödvändighetsvaror: 'det kommer att bli fullt möjligt att minska penningens roll i ekonomin som helhet, allteftersom icke prissatta varor och tjänster blir mer talrika än varor och tjänster som köps'.⁴⁶ Mandel tänker sig alltså inte någon alternativ prisbestämningsprocess utan prisernas avskaffande. Han låter som ett eko av Engels när han säger: 'Det enklaste — liksom också det mest demokratiska — sättet att anpassa materiella resurser till sociala behov är inte att införa penningens medium mellan dem utan att ta reda på folkets behov genom att helt enkelt fråga vilka de är'.⁴⁷

Men om priserna verkligen avskaffas blir det omöjligt att genomföra det första stadiet: bestämmandet av den allmänna planstrukturen. Man kan bara utgå från andelar av BNP om det finns ett sätt att aggregera resurser till ett enda mått. BNP beräknas i själva verket genom priser. Mandel klargör inte om han vill tillåta 'skuggpriser' för detta syfte, men hans utgångspunkt kräver förvisso användning av någon sorts priser.

Det sörjs i viss mån för hushållens valmöjligheter: 'De presenteras för olika modeller — till exempel olika skomoderna — som de som konsumenterna kan pröva och kritisera och ersätta med andra. Utställningslokaler och reklamblad skulle bli huvudinstrument för denna prövning. De senare kunde spela rollen av 'folkomröstning' en konsument, med rätt att få sex par skodon om året, skulle kryssa för sex exemplar i reklambladets förteckning över ett par hundra alternativ. Modellblandningen skulle sedan bestämmas genom utgången av en sådan omröstning, med möjligheter till senare korrigeringar utifrån konsumenternas kritik'.⁴⁸

Det är uppenbart att hushållen i detta samhälle skulle vara tvungna att syssla med en hel del planering för framtiden och det är inte helt klart hur de skulle handskas med oförutsedda

⁴⁵ Se t ex Lavoie, a a.

⁴⁶ Mandel, a a, s 17.

⁴⁷ A a, s 17.

⁴⁸ A a, s 28.

behov. Vad händer, när väl de grundläggande artiklarna har beställts för planperioden, om hushållens storlek och sammansättning förändras på ett oväntat sätt (till exempel genom födselar och dödsfall) eller behoven förändras på grund av sjukdom, nytt arbete eller ny bostad? Mandel klargör inte heller vad han menar med 'senare korrigeringar' och hur de skulle fungera. Detta är i linje med den produktivistiska slagsidan i hans vision. Mandel intresserar sig mer för vad han kallar konsumenternas 'despotism' över producenterna än för behovet av att skapa garantier för att produktionen effektivt och vid rätt tidpunkt framställer den lämpliga blandningen av kvalitetspräglade varor och tjänster. Enligt honom är 'de genomsnittliga medborgarna i ett utvecklat industriland inte enbart eller ens i första hand ... konsument. De är alltså först och främst producenter. De lägger fortfarande ner minst nio eller tio timmar om dagen, fem dagar i veckan, på arbete och resor till och från arbetet. Om de i allmänhet sover åtta timmar om natten återstår det sex timmar till konsumtion, rekreation, vila, sexuella relationer, socialt umgänge'.⁴⁹ Det framgår av detta att Mandels 'genomsnittlige medborgare' i själva verket är en vuxen man — det förekommer inget omnämnande av något oavlönat arbete i hushållet eller någon föreställning om att konsumtionen kräver en produktionsprocess i hushållet. Men även för den vuxne mannen är Mandels argument ihålligt: det är föga tröst för en man som arbetar på en bilfabrik och vars bil går sönder på grund av fabriksfel att höra att han först och främst är bilproducent och inte bilkonsument. Problemet är att Mandel har samma abstrakta syn på konsumtion som reklammannen: konsumtion är något som utförs av 'konsumenten'. Vi är alla brukare av produkter och tjänster; de flesta av oss (utom barn och sjuka) är också producenter av dem. Den oundvikliga spänningen mellan våra behov som brukare och våra behov som producenter kan inte upplösas genom påståendet att vi alla är 'först och främst' producenter. Dessutom är det inte ens sant att vi alla uppfattar oss själva som 'först och främst' producenter: många kvinnor ser sig själva som hustrur och mödrar med ansvar för hushållets skötsel och inte bara som arbetare, och många kvinnor tillhör under avsevärda delar av sina vuxna liv inte alla de avlönade arbetarnas skara. Mot bakgrund av den mycket ojämlika fördelningen av hushållsuppgifter mellan kvinnor och män skapar produktionsenheternas oförmåga att leverera kvalitetsvaror speciella svårigheter för kvinnorna. De skadliga effekter som Mandel menar komma från 'konsumentens frihet', som exempelvis arbetslöshet, ökat arbetstempo, hälsorisker, 'produktionslagens auktoritära disciplin', uppstår inte ur konsumtionsvalet i sig utan beror på de allmänna förhållanden under vilka valet utövas.

Det är oklart hur kongressen av arbetarråd inom varje industri skall besluta om fördelningen av resurser mellan företagen. Dessa kongresser skulle i själva verket vara tvungna att fullgöra i stort sett samma uppgifter som ministerierna har gjort i Sovjet och skulle möta ungefär samma problem. Mandel tenderar att skyla över dessa problem genom sitt återopande av 'självstyrande organ' – exempelvis hans påstående att en 'självstyrande arbetsstyrka inte skulle ha något intresse av att dölja fakta'. Men en särskild självstyrande enhet skulle faktiskt ha intresse av att dölja fakta för arbetarrådskongressen om den därigenom fick minskad arbetsbörda eller ökad mängd insatsvaror. Självförvaltning skulle innebära att hela företagets arbetsstyrka, och inte bara dess företagsledning, kunde vinna på att sprida vilseledande information. Självförvaltning i sig skulle inte övervinna splittringen mellan olika självstyrande grupper. Mandel diskuterar inte så mycket hur självstyrande organ skall organiseras: 'självförvaltning' fungerar snarare som en *deus ex machina* som ersätter 'byråkrati'.

Upprepningens ekonomi

Den 'artikulerade självförvaltningens' uppgifter förenklas genom att Mandel knappast alls tar hänsyn till det oförutsedda i sin ekonomi. Betoningen ligger på rutiniserade, nästan automatiska processer: 'Så sköts det mesta av affärerna i kapitalistiska – och "socialistiska" -

⁴⁹ A a, s 21.

länder: de grundas på vana, sedvänja, rutin och det naturliga samarbete som växer fram ur ömsesidig insikt och förutsebara resultat'.⁵⁰ Med denna förutsättning om en upprepnings ekonomi upplöses nästan samordningsproblemet. Det är en nyckelförutsättning som stöder Mandels betoning av vikten att uppnå jämvikt *ex ante* och hans tro att pengar och priser kan och bör fräntas inflytande över samordningsprocessen. Förutsättningen om en ekonomi som inte kräver anpassningsprocesser förstärks också av en alltför enkel syn på behoven. Mandel går från den allmänt omfattade åsikten att det finns en hierarki av behov vidare till antagandet att den blandning av varor som tillfredsställer människornas behov kan vara känd på förhand av planerarna och är oberoende av priserna. Men det faktum att behoven av mat, dryck, kläder och husrum är grundläggande säger oss inget om vad för slags mat, dryck, kläder och husrum som människorna vill ha. Mandel tror att vi för denna nödvändiga detalj kan bygga på en extrapolering av nuvarande mönster. Men dessa mönster bestäms förutom av behoven också av relativa priser och inkomstfördelning (och bakomliggande maktrelationer). Med förändrade relativpriser och förändrad inkomstfördelning kan konsumtionsmönstret förskjutas åtskilligt. Människor bestämmer sig inte för hur mycket de skall köpa av något, inte ens av bröd, oberoende av priset. Att Mandel anser att priserna inte har någon betydelse för vad människorna köper beror på att han missförstår innebörden av 'fastprismarknader' och av konsumenternas oförmåga att reagera på små prisförändringar. Dessa fenomen betyder inte att resursfördelningen inte styrs av priserna utan att företagen jämför kostnaderna för att genomföra prisetändringar med fördelarna och bara förändrar listpriserna när produktionskostnaderna går över en viss gräns; de priser företagen sätter begränsas av konsumenternas efterfrågan. På liknande sätt jämför konsumenterna de kostnader och fördelar som är förknippade med att söka efter prisbilliga varor. Eftersom det uppträder transaktionskostnader i situationer där informationen är begränsad och både köpare och säljare värdesätter kontinuitet är priserna på de flesta marknader inte helt rörliga och produktionen styrs på kort sikt av 'kvantitativa' signaler. Men det innebär inte att priserna är överflödiga. Ty priserna är viktiga bestämmande faktorer för lönsamheten, och lönsamheten styr investeringsbesluten. Även på kort sikt är de fenomen som Mandel iakttar indikatorer, inte på att priserna saknar betydelse utan på att det i de flesta transaktioner är *prismormerna* som gäller. Om ett företag försökte öka vinsten genom att ta ut mycket högre priser än ' normalt ' skulle det snart förlora kunder. I enlighet med sin statiska ekonomisyn antar Mandel att de relativa prismormerna är stabila utom i ett ekonomiskt katastroftillstånd. Därmed bortser han från effekterna av teknisk förändring. För trettio år sedan var relativpriset för TV-apparater högt i Europa och de betraktades som lyxvaror. I dag är relativpriset mycket lägre, och innehavet av TV anses allmänt vara ett grundläggande behov, både i allmänhetens ögon och i de mått på fattigdom som samhällsvetare använder.

Mandel påstår att 'det är mycket billigare och mer förnuftigt att tillfredsställa grundläggande behov, inte genom marknadens indirekta väg utan genom direkt fördelning — eller omfördelning — av de totala tillgängliga resurserna'.⁵¹ Men det är påfallande att alla hans exempel är extrema fall: Pinochets Chile, hungersnöd i Sa-hel, epidemier i Bangladesh. Vi skulle naturligtvis alla under sådana omständigheter hålla med om att direktdistribution av livsmedel utan betalning vore den effektivaste politiken. Men är de åtgärder som krävs för katastrofhjälp i länder med högst ojämlik inkomstfördelning och privat ägande av viktiga resurser verkligen samma åtgärder som krävs för att styra en socialistisk ekonomi där de viktiga resurserna är samhällsägda och inkomstfördelningen relativt jämn? Mandel underlåter att skilja mellan kapitalismens och prismekanismens effekter.

Det finns skäl för icke prismässig fördelning av vissa varor — till exempel hälso- och sjukvård och utbildning - men då beror det på att dessa varor har speciella egenskaper. Det är inte det

⁵⁰ A a, s 23.

⁵¹ A a, s 20.

faktum att de tillfredsställer grundläggande behov som är av betydelse utan de särskilda beroendeförhållanden som gäller vid produktionen och användningen av dem. Mandel grundar inte sin argumentering på sådana skäl; snarare betraktas avskaffandet av priser och pengar som önskvärt i sig. Detta leder till några egendomliga förslag, som exempelvis att en social utdelning skulle få formen av 'speciellt utvidgade semester- och reseförmåner för alla (om det var majoritetens önskemål)'.⁵² Detta är inte mycket till utdelning för den minoritet som föredrar att stanna hemma. Varför inte en social utdelning i penningform så att var och en kunde utnyttja den enligt sina egna preferenser?

Den avgörande poängen med pengar och priser är att de gör det möjligt för oss att överväga alternativ, från att avgöra hur stor andel av nationalprodukten som skall gå till hälso- och sjukvård till att bestämma vilka varor som skall tillfredsställa våra individuella behov. Priserna är inte den enda information som krävs för att göra ett val mellan olika alternativ, men de utgör en oundgänglig information i en sådan situation.

Mandels motvilja mot pengar och priser härrör kanske från tron att de på något sätt är ohjälpligt kapitalistiska former. Detta är förvisso den österrikiska skolans uppfattning och den ligger till grund för dess bristande tro på att en socialistisk ekonomi kan fungera. Både Mandel och andra prisfientliga marxister skulle förmodligen dela Lavoies åsikt att 'ett pris är en återspeglning av vad Marx skulle kalla en motsägelse i kapitalismen. Det är både den organiserande och rationaliserande riktlinjen för produktionsbeslut och en återspeglning av de antagonistiska sociala relationerna mellan köpare och säljare'. Men den slutsats jag drar är inte att priser och socialism är oförenliga utan att de sociala relationerna mellan köpare och säljare måste förändras så att de inte är antagonistiska; prisbildningsprocessen måste vara en offentlig process och inte kontrolleras av företagen; informationen måste delas i stället för att vara underordnad marknaden - och band av tillit, ömsesidighet och samförstånd skall sätta de gränser inom vilka marknaden opererar. □

Översättning: Sven-Erik Torhell

Mer debatt om marknadssocialism (främst med utgångspunkt från Noves bok)

Roland Lew: [En genomförbar socialism?](#)

Ernest Mandel: [Till försvar för den socialistiska planeringen](#)

Alec Nove: [Marknader och socialism](#). Ett svar på Ernest Mandels kritik

Mandels svar på Noves artikel: [Myten om marknadssocialismen](#)

Samtal med Alec Nove: [Om socialismens ekonomiska praktik](#)

Thorleif Herrström: [En möjlig socialism](#)

⁵² A a, s 35.